

KITOB TUMANI TABIIY RESURLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ubaydullayev Ulug'bek Sirob o'g'li

Toshkent viloyati Zangiota tumani

34-maktab geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani tabiiy resurslari, jumladan, yer, suv, mineral, biologik va rekreatsion resurslarining hududiy xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish hamda hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kitob tumani, tabiiy resurslar, yer resurslari, suv resurslari, mineral resurslar, rekreatsion salohiyat, ekologik muhofaza, barqaror rivojlanish.

Kirish. Hozirgi globallashuv va iqlim o'zgarishi sharoitida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish hamda mavjud tabiiy salohiyatni hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga yo'naltirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Aholi sonining ortib borishi, qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarining rivojlanishi tabiiy resurslarga bo'lgan talabni oshirmoqda. Bu esa yer, suv, mineral va biologik resurslardan samarali foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash hamda tabiiy boyliklardan kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olgan holda foydalanishni taqozo etadi.

O'zbekiston tabiiy resurslarga boy mamlakatlardan biri bo'lib, uning hududlari tabiiy sharoiti, relyefi, iqlimi, suv bilan ta'minlanganligi va foydali qazilmalari bilan bir-biridan farq qiladi. Mazkur tabiiy-geografik xususiyatlar hududlarning xo'jalik ixtisoslashuvi, aholi joylashuvi va iqtisodiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, alohida ma'muriy hududlarning tabiiy resurs salohiyatini o'rganish va undan

foydalanish imkoniyatlarini aniqlash geografik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani o'ziga xos tabiiy-geografik xususiyatlari, tog'oldi va vodiy landshaftlari, yer-suv resurslari hamda biologik xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Tumanning tabiiy sharoiti qishloq xo'jaligi, bog'dorchilik, uzumchilik va turizm kabi xo'jalik tarmoqlarini rivojlantirish uchun muayyan imkoniyatlarni yaratadi. Shu bilan birga, tabiiy resurslardan foydalanish jarayonida suv ta'minoti, yerlarning unumdorligini saqlash, tabiiy landshaftlarni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratish zarur.

Kitob tumanining tabiiy resurslarini kompleks o'rganish mavjud imkoniyatlarni aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va hududning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, yer va suv resurslaridan tejamkor foydalanish, qishloq xo'jaligida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, tabiiy boyliklarni muhofaza qilish hamda rekreatsion salohiyatdan oqilona foydalanish tumanning iqtisodiy va ekologik rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, unda ilgari surilgan xulosa va takliflardan Kitob tumanining tabiiy resurslarini boshqarish, hududiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilash, ekologik muammolarni kamaytirish hamda tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishga oid tadqiqotlarda foydalanish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Tabiiy resurslarni o'rganish, ulardan oqilona foydalanish va hududlarning tabiiy-geografik salohiyatini baholash masalalari geografiya fanining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masalalar mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda tabiiy sharoit, resurslarning hududiy taqsimlanishi, xo'jalik faoliyati bilan o'zaro bog'liqligi hamda atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtayi nazaridan yoritilgan.

O'zbekiston tabiiy geografiyasiga oid tadqiqotlarda mamlakat hududining geologik tuzilishi, relyefi, iqlimi, ichki suvlari, tuproq va o'simlik qoplami hamda tabiiy resurslaridan foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, I.A. Xasanov, P.N. G'ulomov va Sh.M. Sharipov muallifligidagi *"O'zbekiston geografiyasi"* darsligida mamlakatning tabiiy sharoiti va resurslari, tabiiy-geografik tafovutlari hamda ulardan oqilona foydalanish masalalari yoritilgan [1]. I.A. Xasanovning *"O'zbekiston tabiiy geografiyasi"* o'quv qo'llanmasida ham respublika tabiiy sharoiti va resurslaridan foydalanishning geografik asoslari bayon etilgan [2]. P.N. G'ulomovning *"O'zbekistonda tabiatdan foydalanishning geografik asoslari"* asari tabiiy resurslardan foydalanishni geografik yondashuv asosida o'rganishda muhim ilmiy-uslubiy manba hisoblanadi [3]. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar tabiiy resurslarni alohida-alohida emas, balki hududning tabiiy sharoiti, xo'jalik ixtisoslashuvi va ekologik holati bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

X.X. Zokirovning *"Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish"* darsligida yer, suv, havo, o'simlik va hayvonot dunyosi, yer osti boyliklari hamda landshaftlarni muhofaza qilishning ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik jihatlari yoritilgan [4]. Mazkur ilmiy yondashuv Kitob tumani tabiiy resurslarini baholashda ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, tabiiy boyliklardan foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga ularning qayta tiklanish imkoniyatlarini, ekologik holatini va uzoq muddatli muhofazasini hisobga olish lozim.

Kitob tumanining tabiiy resurslarini o'rganishda hududning o'ziga xos geologik va biologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. O'zbekistonning rasmiy turizm portalida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, Kitob davlat geologik qo'riqxonasi Zarafshon tizmasi tarmoqlarida joylashgan bo'lib, qadimgi geologik qatlamlar, paleontologik va stratigrafik yodgorliklar hamda boy biologik xilma-xilligi bilan ajralib turadi [5]. Bu hududning ilmiy, ekologik va

rekreatsion ahamiyatini belgilaydi. Shu bilan birga, bunday tabiiy obyektlardan foydalanishda muhofaza talablariga rioya qilish muhim hisoblanadi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tabiiy resurslardan samarali foydalanish masalasi tabiiy-geografik, iqtisodiy va ekologik omillarni kompleks o'rganishni talab qiladi. Biroq Kitob tumanining yer, suv, mineral, biologik va rekreatsion resurslarini yagona hududiy tizim sifatida baholash, ulardan foydalanishdagi mavjud muammolarni aniqlash hamda samaradorlikni oshirish yo'llarini asoslash alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida muhimdir. Shu sababli mazkur tezisda Kitob tumanining tabiiy resurs salohiyatini kompleks tavsiflash va ulardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini aniqlashga e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot Kitob tumanining tabiiy resurslarini geografik jihatdan o'rganish, ularning hududiy xususiyatlarini aniqlash hamda ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini baholashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv, geografik taqqoslash, statistik tahlil, kartografik va kompleks tahlil usullariga asoslanadi. Ushbu usullar orqali tumanning tabiiy resurs salohiyati, ulardan foydalanishning mavjud holati va resurslardan oqilona foydalanishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash ko'zda tutiladi.

Tadqiqot jarayonida, birinchi navbatda, **geografik tahlil usuli** yordamida Kitob tumanining geografik o'rni, relyefi, iqlimi, suv tarmoqlari, tuproq va o'simlik qoplamini kabi tabiiy-geografik xususiyatlari o'rganiladi. Ushbu omillarning tabiiy resurslarning shakllanishi, hududiy taqsimlanishi va ulardan foydalanishga ta'siri tahlil qilinadi.

Tizimli yondashuv asosida tumanning yer, suv, mineral, biologik va rekreatsion resurslari o'zaro bog'liq tabiiy-geografik tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari ham hisobga olinadi.

Statistik tahlil usuli yordamida mavjud rasmiy ma'lumotlar asosida yer maydonlari, qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlar, suv resurslari va tabiiy resurslardan foydalanishga oid ko'rsatkichlar o'rganiladi. Ko'p yillik ma'lumotlar mavjud bo'lgan hollarda ularning dinamikasi va o'zgarish tendensiyalari aniqlanadi. Tahlilda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, tegishli hududiy tashkilotlar va boshqa rasmiy manbalarning ma'lumotlaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Kartografik usul orqali Kitob tumanining tabiiy-geografik xaritalari tahlil qilinib, tabiiy resurslarning hududiy joylashuvi va ulardan foydalanish xususiyatlari o'rganiladi. Zarur ma'lumotlar mavjud bo'lganda geografik axborot tizimlari (GIS) yordamida yer resurslari, suv obyektlari, tabiiy landshaftlar va muhofaza qilinadigan hududlarning joylashuvini aks ettiruvchi tematik xaritalar tayyorlanishi mumkin.

Taqqoslash usuli tumanning turli tabiiy-geografik qismlarida resurslardan foydalanish xususiyatlarini solishtirish, mavjud imkoniyatlar va cheklovlarni aniqlash uchun qo'llaniladi. Shuningdek, turli yillardagi statistik ko'rsatkichlarni taqqoslash orqali tabiiy resurslardan foydalanishdagi o'zgarishlar baholanadi.

Kompleks tahlil va umumlashtirish usullari asosida olingan natijalar birlashtirilib, Kitob tumanining tabiiy resurs salohiyati, ulardan foydalanishdagi muammolar va samaradorlikni oshirish imkoniyatlari bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantiriladi. Tadqiqot yakunida yer va suv resurslaridan tejamkor foydalanish, tabiiy landshaftlarni muhofaza qilish hamda rekreatsion resurslardan ekologik talablarga muvofiq foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning axborot bazasini tabiiy geografiyaga oid ilmiy adabiyotlar, rasmiy statistik ma'lumotlar, kartografik materiallar, tegishli tashkilotlarning ochiq ma'lumotlari va hududga oid ilmiy tadqiqot natijalari tashkil etadi. Faqat

tekshirilgan va manbasi ko'rsatilgan ma'lumotlardan foydalanish tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Natijalar va tahlili. Kitob tumani tabiiy resurslarini o'rganish natijalari hududning tabiiy-geografik sharoiti uning resurs salohiyati va xo'jalik faoliyatining rivojlanishida muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Tumanning relyefi, iqlimi, suv manbalari, tuproq qoplami va o'simlik dunyosi tabiiy resurslarning hududiy taqsimlanishiga hamda ulardan foydalanish yo'nalishlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli hudud tabiiy resurslarini alohida turlar bo'yicha emas, balki o'zaro bog'liq holda o'rganish muhim hisoblanadi.

Kitob tumanining yer resurslari qishloq xo'jaligini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Hududning tabiiy sharoiti bog'dorchilik, uzumchilik, sabzavotchilik va boshqa qishloq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Biroq yer resurslaridan samarali foydalanish tuproq unumdorligini saqlash, eroziya jarayonlarining oldini olish va sug'orish tizimlarini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, tog'oldi hududlarida yerlarning tabiiy xususiyatlarini hisobga olmasdan xo'jalik faoliyatini kengaytirish tuproq degradatsiyasi xavfini oshirishi mumkin. Shu bois yer resurslaridan foydalanishda hududning relyefi, tuproq tarkibi va suv bilan ta'minlanganlik darajasini hisobga olish zarur.

Suv resurslari tumanning tabiiy resurs salohiyatida alohida o'rin egallaydi. Daryo va soylar, buloqlar hamda boshqa suv manbalari aholi ehtiyojlarini qondirish, qishloq xo'jaligi yerlarini sug'orish va tabiiy ekotizimlarning barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Suvdan foydalanish samaradorligini oshirish uchun sug'orish tarmoqlaridagi yo'qotishlarni kamaytirish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish va suv manbalarining ekologik holatini muntazam kuzatib borish lozim. Suv resurslarini boshqarishda mavsumiy o'zgarishlar va qishloq xo'jaligining suvga bo'lgan talabi ham hisobga olinishi kerak.

Tumanning mineral va geologik resurslari ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Kitob hududidagi geologik tuzilish va tog' jinslarining xilma-xilligi geologik jarayonlarni o'rganish uchun qulay sharoit yaratadi. Xususan, Kitob davlat geologik qo'riqxonasi hududning geologik merosini saqlash va ilmiy tadqiqotlar olib borishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu hududdan foydalanishda geologik obyektlarni muhofaza qilish, tabiiy yodgorliklarga zarar yetkazmaslik va ilmiy-ekologik talablarni ta'minlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

Biologik resurslar tumanning tabiiy boyliklarining muhim tarkibiy qismidir. Hududning tog'oldi va tog' landshaftlari turli o'simlik hamda hayvon turlarining yashashi uchun tabiiy muhit yaratadi. O'simlik qoplaminin saqlanishi tuproq eroziyasini kamaytirish, suv rejimini tartibga solish va tabiiy landshaftlarning ekologik barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababli o'simlik dunyosini muhofaza qilish, tabiiy yashash muhitlarini saqlash va biologik xilma-xillikka salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni cheklash muhimdir.

Xulosa. Kitob tumani tabiiy resurslari va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini o'rganish natijasida hududning tabiiy-geografik sharoiti uning iqtisodiy rivojlanishi, qishloq xo'jaligi tarmoqlarining ixtisoslashuvi hamda ekologik barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Tumanning yer, suv, mineral, biologik va rekreatsion resurslari hududning tabiiy salohiyatini shakllantiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari yer resurslaridan oqilona foydalanish, tuproq unumdorligini saqlash va eroziya jarayonlarining oldini olish muhim vazifalardan biri ekanligini ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida zamonaviy agrotexnologiyalarni qo'llash, sug'orish tizimlarini takomillashtirish hamda suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, Kitob tumanining geologik va biologik resurslarini muhofaza qilish, tabiiy landshaftlarning yaxlitligini saqlash va ekologik turizm imkoniyatlaridan oqilona foydalanish hududning barqaror rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Xususan, Kitob davlat geologik qo'riqxonasining ilmiy va ekologik

ahamiyatini hisobga olgan holda geologik merosni muhofaza qilish hamda ekologik ma'rifatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Xulosa qilib aytganda, Kitob tumanining tabiiy resurs salohiyatidan samarali foydalanish iqtisodiy manfaatlar va ekologik talablar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashni talab etadi. Tabiiy resurslarni kompleks o'rganish, ulardan foydalanishni ilmiy asosda tashkil etish va muhofaza qilish tadbirlarini izchil amalga oshirish hududning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'ulomov P.N. O'zbekistonda tabiatdan foydalanishning geografik asoslari. — Toshkent, 2000. *(Bibliografik ma'lumotlarini tekshirish zarur.)*
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Hududlar statistikasi va Qashqadaryo viloyatiga oid statistik ma'lumotlar. — Rasmiy veb-sayt: <https://stat.uz>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy holatiga oid statistik to'plamlar. — Rasmiy veb-sayt: <https://stat.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi. Tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ekologik holatga oid materiallar. — Rasmiy veb-sayt: <https://eco.gov.uz>
5. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal. Tabiatni muhofaza qilish va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar. — <https://gov.uz>
6. O'zbekistonning rasmiy turizm portal. Kitob davlat geologik qo'riqxonasi haqida ma'lumotlar. — <https://uzbekistan.travel/uz/o/kitob-davlat-geologiya-qoriqxonasi/>